

KUGLER JÓZSEF*

MIÉRT FÁJ NEKÜNK, MAGYAROKNAK MÁR KÖZEL EGY ÉVSZÁZAD ÓTA TRIANON?

WHY IS THE LEGACY OF THE TRIANON PEACE TREATY STILL A 'TENDER SPOT' IN HUNGARY?

ABSTRACT

The Trianon Peace Treaty that ended the World War I for Hungary placed the one-third of Hungarians outside the new national borders and made them take a new 'minority' way of life. For a long period, it was part of the mainstream national policies in neighbouring countries to put the Hungarian ethnicity under a heavy pressure, for which, 'forced migration', a set of administrative tools that made Hungarians leave their homeland en masse was a widely used. Each of the two major ethnic movements (in the years following World War I and II) resulted in a loss of about 400.000 migrants who left to Hungary and other countries. Thus, the history of the past century entailed tensions and conflicts that hinder the reconciliation and cooperation between the neighbouring states in the region, even though, most of them are members of the EU or aspiring for that.

Tesszük fel a kérdést egyre gyakrabban, és találjuk meg többnyire rögtön vagy esetleg hosszas gondolkodás után a választ is rá. Veszteségeinket siratjuk, sebeink azonban közel egy évszázad múltán is nehezen hegednek. Trianonnak azonban van a „birodalmi nosztalgiáknál” is fájóbb üzenete számunkra, ez pedig az, hogy a Kárpát-medencei magyarságot, mint legyőzött népet, nem kezelték egyenrangúként a háború végét lezáró nagy osztozkodáskor, és ez megismétlődött a II. világháború után is. Ha már mindenképpen fel kellett osztani a történelmi Magyarországot, akkor a terület-népesség, pontosabban az etnikai viszonyok alapján jóval nagyobb rész illette volna meg az utód „Kis-Magyarországot”.¹ Az önrendelkezési elv pártatlan alkalmazása pedig azt is jelenthette volna, hogy az 1918 őszén a háború elvesztése után gomba módra szaporodó nemzeti tanácsok, illetve e tanácsok által megfogalmazott elszakadási törekvései között valamiféle egyensúlyt alakítanak ki a Kelet-Közép-Európa térképét átrajzoló nagyhatalmak. A Kárpát-medencei magyarság önrendelkezési jogának csorbítására vagy sokkal inkább negligálására egyetlen példa a sok közül. A nemzetközi hírví orvosprofesszor, Apáthy István által 1918 decemberében Kolozsvárra összehívott magyar nagygyűlés a Magyarországgal való unió változatlan fenntartása mellett foglalt állást, tényleges katonai erő híján képtelenek voltak a magyar politikusok teljesíteni ezt az elfogadott határozatot.² A trianoni döntéssel kisebbségi sorba került (vagy más megfogalmazásban süllyedt) magyarság immár egy évszázad óta folytat küzdelmet a szomszédos államok etnikai homogenizációs politikája ellen. E politika sikerét a magyarság lélekszámának szűnni nem akaró apadása jelzi, amihez sajnálatosan demográfiai okok is hozzájárulnak. De tetten érhető az elcsatolt területeken levő évszázados magyar történelmi emlékek (szobrok, kulturális intézmények, temetők stb.) eltüntetése vagy éppen „ál-lamnemzeti nacionalizálása” is.

* PhD, tudományos főmunkatárs, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetének Békéscsabai Oszt.

Ha tárgyilagosan szeretnénk feltárni XX. századi nemzeti történelmünk egyik legnagyobb csapásának, a trianoni békeszerződésnek okait, akkor mindenképpen utalnunk kell a dualista Magyarország nemzetiségi politikájára is, ami kétségtelen, sérelmeket okozhatott (okozott) az állam nem magyar ajkú népeinek, megkönnyítette számukra az adott pillanatban (vesztes háború) a kiszakadást a korábbi sok évszázados államkeretből. De az okok között számításba kell vennünk még a háború elvesztése, a háborús nyomor okozta társadalmi elégedetlenséget, pontosabban az előbbieket által kiváltott sikertelen polgári demokratikus, majd szocialista kísérletet az ország legalább részbeni megmentésére, demokratikus átalakítására, köztük a nemzetiségi kérdés rendezésére.³

A nagyobb és népesebb birodalmak éppúgy az etnikai homogenizáció gyakorlatát vallották magukénak az első világháború előtti évtizedekben, mint a szomszédságukban levő kisállamok. Ez azt jelentette, hogy az államalkotó nemzet igyekezett a lehető legváltozatosabb módon, sőt legtöbb esetben minden eszközzel a területén élő másajkú népeket asszimilálni. A németesítés, az oroszosítás, illetve a magyarosítás éppoly ismert fogalmakká váltak, mint a románosítás vagy a szerbesítés. E politikának négy fontosabb alappillére (az oktatást, az igazgatást-közigazgatást, a gazdaságot, valamint a telepítés- és migrációs politikát) emelhetjük ki. Az egyes nemzetállamok által a kisebbségi kérdés megoldására, így az etnikai egyneműsítés megvalósítására alkalmazott módszerek tehát változatosak voltak.

Nyugat-Európa nagyhatalmai Anglia és Franciaország politikusai főként hatalmai-külpolitikai okokból a XIX. század végétől az elnyomott kisebbségek, illetve a kisebbségi jogok szószólóivá váltak, mármint a kelet-közép-európai térségben, miközben saját kisebbségeiket évszázadok óta brutálisan elnyomták. Elegendő csak az írek, a skótok vagy a bretonok sorsára gondolnunk. A közép-kelet-európai kisebbségi kérdés iránti nyugat-európai érdeklődést egyebek mellett Seton-Watson magyarországi felfedező útja is jelzi, aminek során a „skót vándor” számos valós problémát tárt fel, és adott közre írásaiban aktuális politikai propagandával fűszerezve.⁴ De nem volt ritkaság az sem a nyugati hatalmak részéről, hogy a térség fiatal kisebbségi politikusait hosszabb-rövidebb időre vendégül lássák, hogy tőlük informálódjanak a vetélytársként (ellenségnek) tekintett államok kisebbségeinek helyzetéről, mint azt többek között Masaryk vagy Beneš életútja is példázza azt.⁵

Ha Magyarország, vagyis a dualista állam keleti felének 1867 és 1914 közötti félévszázados kisebbségi politikáját elemezzük, akkor tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy ezekben az évtizedekben kétségtelenül érvényesült egyfajta etnikai homogeneizációs kísérlet, vagyis a nem magyar ajkú népek asszimilációjának gyorsítására törekedtek az egymást váltó magyar kormányok, főként az iskolai oktatás terén.⁶ A dualizmus kori magyarországi oktatás- és nemzetiségpolitikában egyszerre érvényesültek a liberális elvek és az állam által szorgalmazott asszimilációs kényszer, főként úgy, hogy ez utóbbi vált a XIX–XX. század fordulójától egyre inkább meghatározóvá. Az 1868. évi (XLIV. tc.) nemzetiségi törvény, amelyik ugyan a korabeli politikai gyakorlatnak megfelelően az egy politikai nemzet elvét vallotta, mégis a liberális elvek is érvényesültek benne, mivel szélesebb körű kisebbségi nyelvhasználatot engedélyezett az egyházak, az egyesületek, illetve alsóbb fokú közigazgatás és igazságszolgáltatás terén egyaránt. Kétségtelen, hogy a dualizmus évtizedeiben a törvény alkalmazását szűkíteni igyekeztek az egymást követő kormányok. Az ugyancsak 1868-ban elfogadott népiskolai (XXXVIII.) törvény nyelvhasználati kérdésekben szintén liberális elveket vallott, széleskörű iskolaalapítást tett lehetővé, vagyis az állami intézményhálózaton kívül maguk a felekezetek, egyesületek is iskolafenntartóvá válhattak, illetve maradhattak, mint azt a dualizmus kori nem állami fenntartású elemi és részben középiskolák nagy száma is jelzi azt. A magyarországi nemzetiségi vezetők részéről a legnagyobb ellenállást az 1907-ben elfogadott ún. Apponyi-féle oktatási törvény (XXVII. tc.) váltotta ki, mivel a kormányzat ezzel a lépésével igyekezett a magyar nyelv

hatékonyabb elsajátíttatását elérni, célként tűzve ki, hogy minden elemi iskolát végzett tanuló magyarul szóban és írásban egyaránt megfelelően ki tudja fejteni magát.

Ha a dualizmus kori magyar „etnikai homogenizációs program” további elmeit vesszük szemügyre, azok még az oktatási hatékonyságát sem érték el. Az 1876. évi megyerendezés során, ami a polgári közigazgatás meghonosításának volt a része, alig tapasztalható olyan törekvés, amelyik kifejezetten a kisebbségek beolvasztását célozta meg, pontosabban a határvonalak átrajzolásával nem kívánták egy-egy megye etnikai összetételét befolyásolni. Etnikai vonatkozással legfeljebb csak a feudalizmus időszakában önkormányzattal bíró szabadalmatlan területek, főként a Szászföld megyerendszerbe illesztése bírt. A magyar történelmi hagyományokon alapuló megyerendszer átalakítására, egyebek mellett a megye- és a vonzáskörzet-határok közelítésére már a XX. század elejétől több szakmai elképzelés látott napvilágot, megvalósítását azonban nem szorgalmazta a kormányzat. Az ún. autonóm területek kialakítását vagy ezen is túlmutatva az ország föderalizálását felvázoló nemzetiségi elképzelések is csak politikusi tervek maradhattak a dualizmus évtizedeiben.

Az 1848. évi áprilisi törvények megteremtették a szabad versenyen alapuló gazdasági fejlődés alapjait a Monarchia keleti fele számára is, az 1867. évi kiegyezés pedig politikai stabilitást biztosított ehhez. A liberális gazdaságpolitikai alapelvei (vállalkozás szabadsága, állami beavatkozás alacsonyabb szintje) a dualizmus évtizedei alatt teljes mértékben érvényesültek. Mai szóval élve a területfejlesztési politikát nem rendelték alá az etnikai érdekeknek. A nyersanyagtermelő vidékek, a fejlődő nehézipari térségek részben a nemzetiségi területeken (Felvidék, Bánság) alakultak ki. A kiegyezés utáni magyar kormányok „nacionalista indítékok” alapján nem avatkoztak bele az egyes nemzetiségiéik által alapított bankok tevékenységébe, így az erdélyi és partiumi román bankok jelentős területeket vásárolhattak fel a tönkremenő magyar nagybirtokosoktól, és parcellázhatták fel azt az ortodox és görög katolikus magyarországi románok között. A dualista időszak magyarországi migrációs és telepítéspolitikája csak elenyésző hatást gyakorolt az országhatáron belüli etnikumok területi elhelyezkedésére. A „magyarosító telepítéspolitikának” legfeljebb egyik bátorítatlan eleme a bukovinai székelyek al-dunai letelepítése. Magyarországi nemzetiségi vezetők gyakran kárhoztatták a magyar kormányokat azért, hogy politikájukkal erősítették a nemzetiségi lakosság „migrációs kedvét”. Főként a szlovákok vonatkozásában merült fel az amerikai kivándorlás kérdése. A „másfél millió” kitántorgó Kárpát-medencei amerikás között magyarok és nem magyarok egyaránt voltak. Északkelet-Magyarországról, ahonnan az amerikai szlovákok nem kis része származott, erősebb volt a magyarok kivándorlása is, mint más magyar lakosságú térségekben.

A dualizmus kori magyar nemzetiségpolitika eleminek vázolója után röviden foglaljuk össze, milyen sors várt a kisebbségi sorba került mintegy hárommillió magyarországi. A Párizs környéki békerendszer győztes utódállamai látszatra, főként addig, amíg nem voltak biztosak területi gyarapadásuk véglegesítésében égre-földre fogadkoztak, hogy az államuk területén élő kisebbségek egyenjogúságát messzemenőig biztosítani fogják, mint például azt a románok által kinyilvánított gyulafehérvári határozatok is tartalmazták. Ám abban a pillanatban, amint katonailag megszállják a korábban Magyarországhoz tartozó területeket, már kezdetét is veszi az etnikai homogenizációs program gyors léptékű megvalósítása, mintha nem is létezet volna a Nemzetek Szövetsége által felvállalt kisebbségvédelmi garancia.⁷ A kisebbségi magyarság az első világháborút követő években négy állam polgárává vált kényszerűségből. Csehszlovákia és Ausztria esetében a demokratikus politikai berendezkedés bizonyos elemei érzékelhetők voltak a napi politikai gyakorlatban. Szerbia (Jugoszlávia) és Románia ugyan demokratikusnak, sőt Románia még liberális rendszerűnek is mondta magát, azonban ehhez a deklarációhoz a gyakorlatban balkáni típusú napi politizálás társult. A belpolitikai berendezkedés különbözősége ellenére mindhárom kisantant ál-

lam legfontosabb célkitűzése az egynyelvű nemzetállam megteremtése volt, de legalább is a kisebbségek lélekszámának minél nagyobb arányú csökkentése, még akkor is, ha a módszerekben tapasztalható több-kevesebb eltérés.

A homogenizációs politika elemei közül a Kárpát-medencei utódállamok mindegyike főképpen a „migrációs módszert” alkalmazta, mivel ezzel tudták leghatékonyabban elérni a kisebbségi népesség, főként pedig a magyarság lélekszámának gyors csökkentését. Az elcsatolt magyarországi területekről 1918 és 1925 között közel négyszázezer magyar kényszerült szülőföldje vagy legalábbis korábbi lakóhelye elhagyására, és érkezett a mai Magyarország területére. A magyar menekültek első hulláma még 1916 őszén, a román csapatok első erdélyi betörésekor távozott Erdélyből a Kárpát-medence központi része felé. 1918 őszétől, a front összeomlását követően pedig az idegen megszállás, illetve a megszálláshoz kapcsolódó atrocitások további újabb nagyarányú menekült hullámot indítottak el. Az új államalakulatok közigazgatási-katonai berendezkedése az egykori magyar területeken ismét menekülésre kényszerítette a magyar állami alkalmazottakat, akik egyebek mellett megtagadták az ún. hűségeskü letételét a még bizonytalan politikai-hatalmi helyzetben. A trianoni békeszerződés aláírása után is folytatódott a szomszédos államok magyarellenes migrációs politikája, és ekkor már az állampolgárság megvonásával igyekeztek átköltözésre ösztönözni főként a magyar értelmiségieket. Kapóra jött számukra az ún. optálási (választási) lehetőség érvényesítése, amelyet egyébként a békeszerződés biztosított.⁸ Elméletileg a kisebbségi sorba került egyén szabadon dönthetett arról, hogy felveszi-e az új állam (román, szer, csehszlovák) állampolgárságát vagy pedig kitart a magyar mellett, és ez utóbbi választásával a trianoni országterületre költözik át. Az utódállamok ezt a lehetőségből is igyekeztek a maguk javára kamatoztatni, vagyis minél több kisebbségi magyart rábírni arra, akár egzisztenciális fenyegetéssel (állásvesztés, nyugdíj-megvonás stb.) is, hogy Magyarországot válassza. Az átköltözés lehetőséggel minimális arányban a csonka országban maradt kisebbségek is éltek, azonban mindössze 15–20 ezerre tehető azoknak a száma, akik valamelyik szomszédos ország állampolgárságát választottak. Az 1920 utáni magyar kormányok e terén is kiszolgáltatottá váltak, mivel nagyságrendekkel nagyobb számú kisebbségi maradt a szomszédos államokban, mint amennyi nem magyar ajkú a csonka ország területén. Ezzel az eltéréssel a magyar kisebbség első világháború háború utáni migrációja nem egyedülálló jelenség ebben az időszakban. Elegendő csak a görög–török lakosságcserére gondolnunk a húszas években, aminek során több mint egymillió görög érkezett Kis-Ázsiából Görögországba, és közel négyszáz ezer török pedig Görögországot (Thrákiát) hagyta el.

Magyarország a veszített háború, a belső forradalmak és az idegen katonai megszállás következményeként igen súlyos gazdasági válságot élt át, és nem tudott megfelelően felkészülni a 1918 után a menekültek, „optánsok” fogadására, akik éveken (akár évtizedeken) keresztül vagonokban, barakkokban laktak, rendkívül nehéz körülmények között.⁹ A bethleni konszolidáció, majd pedig a harmincas évek második felétől az újabb gazdasági fel lendülés teremtett végre lehetőséget számukra, hogy önálló lakáshoz jussanak. A vagyонуkat, egzisztenciájukat veszített emberek szükségszerűen a szélsőséges politikai mozgalmak támogatóivá váltak. A magyar társadalom szolidáris volt a húszas évek elején a menekültekkel, akik között számos esetben rokonaik is voltak. A magyar kormányok revíziós politikájának széles körű társadalmi támogatottságához a menekült kérdés mindennapi jelenléte is nagymértékben hozzájárult, de azok a kedvezőtlen hírek is erősítették a revansvágyat az „anyaországiak” körében, amelyek a határon túlról érkeztek a kisebbségi magyarság beolvastási kísérleteiről. Két gondolatot ennél a problémakörnél mindenképpen meg kell említeni. Az egyik: a közel egy évszázada tartó Kárpát-medencei népvándorlás nyitányát a ma-

gyarság tömeges elűzése jelentette Trianon után, ugyanakkor az is tény, hogy Magyarország 1938 és 1941 közötti területgyarapodását egy ellentétes népességmozgás kísérte. A magyar fennhatóság alá került területekről mintegy másfélszáz–kétszáz ezer ember (cseh és szlovák telepesek, román tisztviselők, bácskai dobrovoljácok) költözött el a visszatért területekről, részben a magyar hatóságok aktív közreműködésével. A második világháború után ismét Magyarország lett a térségbeli népességmozgások vesztese, és újból megközelítette a szomszédos országokból elmenekültként magyarok száma a négyszázezeret. Sőt a második világháború alatt és után milliókat érintő, döntő részben kényszerű népességmozgások történtek Kelet-Közép-Európában, és ennek részeként a Kárpát-medencében is. Ez migrációs folyamat azóta is tart, jóllehet az 1990-es évektől már gazdasági okok (munkanélküliség, magasabb nyugat-európai és tengerentúli bérek stb.) is nem kis szerepet játszanak ebben a folyamatban.

Egy-egy gondolattal végezettül érintenünk kell a szomszédállamok 1920 utáni homogenizációs politikájának egyéb elemeit, így a migrációs politikához kapcsolódó belső telepítések gyakorlatát, ami főképpen a városok magyar jellegét változtatta meg. Az 1920 utáni földbirtokreform szinte teljes egészében magyarok ellen irányult, a magyar földbirtokosok földjeit ugyanis mindhárom országban az államnemzethez tartozó gazdák vagy határőrcsaládok kapták meg. Az oktatáspolitikai is csaknem teljes egészében kisebbségellenessé vált az utódállamokban, talán Csehszlovákiában voltak valamelyest elviselhetőbbek az oktatási feltételek. A magyar tanítási nyelvű iskolák számának csökkentése, működési jogának korlátozása, különféle nyelvvizsga és érettségi rendeletek, a családnévelemzés, a pedagógusok állampolgárságának megvonása mind-mind a magyar iskolák sorvasztását segítette elő.

Továbbá megemlíthetnénk még az igazgatás átalakítását is, nemhogy autonómiát nem kaptak a magyar többségű területek, igaz ilyet legfeljebb csak vészhelyzetben, és akkor is nagyon halkan ígértek. Az új államalakulatok újjászervezett közigazgatásukkal éppen magyarellenes érdeket szolgáltak, igyekeztek ugyanis egy-egy igazgatási egységen belül a magyarság lélekszámát és arányát a lehető legminimálisabbra leszorítani. De említhetnénk még az adópolitikát, mint a kisebbségellenes retorziók egy másik válfaját. Ebben főként a balkáni államok jártak élen, és sor még hosszan folytatható.¹⁰ A felsorolt magyarellenes intézkedések nemcsak a két világháború közötti évtizedeket jellemezték, hanem a későbbiek is, és bizonyos elemei napjainkig megmaradtak, és sajnos újjáéledtek.

Összességében elmondható, hogy trianoni békeszerződés eredményeként kisebbségi sorba került magyarság helyzete kilenc évtizede változatlanul rendezetlen. A Kárpát-medencei magyarság egyharmada olyan körülmények közé került, amelyik bizonyos időszakokban egyértelműen rosszabb volt a kisebbségi magyar lét számára, mint amilyen feltételeket a magyar állam biztosított a nem magyar ajkú közösségeknek 1918 előtt. Ez természetesen az immár „anyaországgá” vált Magyarországon napjainkban is érezteti hatását. Az 1945-öt követő négy és fél évtizedben teljes egészében elfojtották a szocialista rendszer ideológusai a magyar társadalomban is a Trianon kiváltotta igazságérzetet. Maga a béke, illetve annak igazságtalanságai még úgy-ahogy nyilvánosságot kaphattak 1989 előtti években is, de a fájdalmat megélni, főként pedig a trianoni béke utóhatásaként a második világháború utáni magyar szenvedésekről nyilvánosan beszélni nem volt ildomos, mivel az úgymond a nacionalizmust erősítette, vagy éppen a szomszédos államok érzékenységének ingerküszöbét súrolta. A trianoni békeszerződéshez kapcsolódó családi megpróbáltatások, tragédiák feldolgozására ezért leginkább csak a kisebb közösségek, a szűk családi kör vállalkozhatott. Az említett több évtizedes elhallgatási politika minden bizonynyal nem volt hatástalan a magyar társadalom egy részére sem, mivel nem kevesen közömbössé váltak Trianon és ennek eredményeként a határon túli magyarság problémája iránt, mint azt a sokszor idézett 2004. december 5. népszavazás eredménye is jelezte. (Bár

a politológusok és szociológusok egy része a szavazóknak a napi politikára adott negatív válaszával magyarázza az alacsony népszavazási aktivitást. A magyar (magyarországi) társadalom másik részéből pedig az említett elfojtás után törhetett végre felszínre a rendszerváltással a kibeszélés igénye, az elszenvedett sérelmek, a több évtizedig tartó kényszerű megaláztatás alóli felszabadulás és ezzel együtt a társadalomra ráerőltetett kisebbségi érzés negatív élményének lerázása. Ennek az élménynek az egyik megjelenési formája a magyarság évezredes történelemformáló erejének megjelenítése, jelképeinek (Nagy-Magyarország térkép, matrica, Szent Korona, árpádsávós zászló stb.) egyre gyakoribb használata is, és sajnálatos módon a szomszédnépek dehonesztálására is akad nem egy példa, noha ez utóbbira a válasszal ők sem maradnak adósak. Egészen pontosan a szomszédos államokban is léteznek és virágoznak olyan szervezetek, pártok, amelyek viszont következetes magyarellenességükkel tűnnek ki a politikai szűkeségből.

A trianoni tragédia feldolgozása és az egyenjogúság alapján a szomszéd népekkel történő megbékélés már csak közös kelet-közép-európai jövőnk formálása szempontjából sem tűr további halogatást. A megoldandó feladatok sokaságából végül egyetlen példa arra, hogy milyen nehéz is egymás érzékenységét kölcsönösen tiszteletben tartani. 2008 őszén, a dunaszerdahelyi stadionban történt eseményekről beszélgettek osztályfőnöki órán az egyik középiskola érettségi előtt álló diákjai. A fiatal osztályfőnök ostromozta azokat a stadionban megjelent magyar szurkolókat, akik éppen Nagy-Magyarországot ábrázoló transzparenszeket vittek magukkal, mivel szerinte ezzel a szlovák nép érzékenységét sértették meg a drukkerék. Az említett transzparenszek ugyanis a szlovákság önálló állami létét vonhatták kétségbe. Az osztály egyik jó képességű tanulója kért szót, aki elismerte, hogy lehet igazság abban, amit a tanárnő mondott. Majd viszontválaszként egy kérdéssel fordult az osztályhoz: Vajon a szlovákok figyelembe veszik-e a mi érzékenységünket, amikor színmagyar településeket olyan szlovák nemzeti hősokról neveztek el, akiknek semmi köze nincs a településhez? Vagy – folytatta tovább – Szenczi Molnár Albert szülővárosában, ahonnan az őseim is származnak, jóformán alig lehet magyarul megszólalni, a nagy- és dédszüleimet pedig, akiknek elődei évszázadok óta éltek a városban, 1947-ben vagy 48-ban, „háborús bűnösneként” dobták ki szülőföldjükről a csehszlovák hatóságok, úgy, hogy előzőleg mindenüket elvették, és koldusszegényen érkeztek a csonka országba. Ezek után nekem, érzékenynek kell-e lennem a szlovákok iránt? – kérdezett vissza, és a vita még a tanítás után is hosszasan folytatódott végkövetkeztetés levonása nélkül. Ez csak egyetlen példa a sok közül, amelyik jelzi, hogy változatlanul milyen nehézséget jelent Kárpát-medencei közös történelmi múltunk, benne Trianonnak és következményeinek feldolgozása.

JEGYZETEK

1. A trianoni békére és következményeire vonatkozó könyvtárnyi szakirodalomból és forráskiadásból: Gerő András (szerk.) (1989): Sorsdöntések. Göncöl Kiadó, Budapest. A dokumentumgyűjtemény egyebek mellett tartalmazza magának a békeszerződésnek a teljes szövegét és a hozzákapcsolódó diplomáciai tárgyalások egy részét is (113–292. o.). A témára vonatkozó legfrissebb újabb kiadású dokumentumgyűjtemény: Zeidler Miklós (szerk.) (2003): Trianon. Osiris Kiadó, Budapest. A kötet külön fejezete foglalkozik a békeszerződés közéleti és politikai emlékezetével (327–456. o.). A békeszerződés veszteségeinek számszerűsítéséről pedig: Lőkös Zoltán 2000: Trianon számokban. Püski Kiadó, Budapest.
2. Raffay Ernő (1987): Erdély 1918–1919-ben. Magvető Kiadó, Budapest. 168–194. o., Eördögh István (2000): Erdély román megszállása 1916–1920. Lázi Bt., Szeged. 23–32. o.
3. A történelmi Magyarország felbomlásáról két, a történelmi eseményeket másként megélő kortárs összegzése: Jászi Oszkár: Magyar kálvária – magyar feltámadás. Magyar Hírlap könyvek,

- Budapest. (Reprint kiadás, 1989.) A szerző többek között részletesen elemzi a Károlyi-kormány bel- és külpolitikáját (55–117. o.). Jászai a nemzetiségi kérdéstről 1918-ban megjelent alapmunkája: *A Monarchia jövője. Új Magyarország Rt.*, Budapest (Reprint kiadás, 1988.) A nemzetiségi kérdés háború utáni megoldását Jászi Magyarország esetében a demokratikus föderalizmusban látta (59–71. o.). Konzervatív oldalról pedig egyebek mellett: Gratz Gusztáv (1935): *A forradalmak kora Magyarország története 1918–1920.* Magyar Szemle Társaság, Budapest, (Reprint kiadás, 1992.). könyve figyelemreméltó. Gratz könyvének második fejezetében (38–63. o.) foglalkozik az ország feldarabolásával.
4. Jeszenszky Géza (1982): *A vándorló skót és Magyarország.* História 1982. 4–5. sz. 26–28. o.
 5. Gulyás László (szerk.) (2003): *Eduard Beneš: Az osztrák probléma és a cseh kérdés.* Az Ausztriában élő szláv nemzetek politikai harcáról szóló tanulmány. JATE Press, Szeged. A tanulmány a későbbi cseh elnök doktori értekezésének részleteit adja közre, amelyet 1907-ben a dijoni egyetemen védett meg. 1911-ben pedig Beneš az osztrák kultuszminisztérium egy éves franciaországi és angliai ösztöndíját nyerte el (4–6. o.).
 6. A reformkori és dualizmus kori magyarországi nemzetiségi kérdéssel foglalkozó szakirodalom és forráskiadás is hatalmas. Egyik jól használható átfogó munka: Mikó Imre (1944): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika.* Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből. Minerva kiadása, Kolozsvár. (Reprint kiadás, Csatári Dániel bevezető tanulmányával é. n.) A szerző részletesen elemzi többek között az 1867 és 1918 közötti magyar iskolapolitikát és a nemzetiségi egyesületalapítási jogát (427–474. o.). A magyar nemzetiségpolitikai törvények, rendeletek gyűjteménye: Balogh Sándor (főszerk.) (2002): *A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993.* Napvilág Kiadó, Budapest. A dokumentumgyűjtemény tartalmazza többek között a sokat vitatott Apponyi féle oktatási törvényt is (186–200. o.).
 7. A kisebbségi magyarságra és kelet-közép-európai kisebbségi kérdésre vonatkozó igen bőséges a szakirodalomból: Romsics Ignác 1998: *Nemzet, nemzetiség és állam – Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században.* Napvilág Kiadó, Budapest. A könyv egyik fejezete a kisebbségvédelemmel is foglalkozik (193–227. o.). Galántai József 1989: *Trianon és a kisebbségvédelem – A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása.* Maecenas Kiadó, Budapest. A kötet része: A békeszerződéshez kapcsolódó kisebbségvédelmi szerződések megalkotása (71–123. o.), illetve függelékként közli a román és a magyar kisebbségvédelmi szerződés szövegét, valamint a Nemzetek Szövetsége Tanácsának határozatait a kisebbségvédelmi garanciális eljárásokról (201–223. o.).
 8. A békeszerződést a magyar törvényhozás is nemzetközi nyomásra kénytelen volt törvénybe iktatni, így az 1921. évi XXXIII. tc.-ként szerepel. A törvény 61–66. paragrafusai foglalkoznak az optálás lehetőségével.
 9. A húszas évek elején menekülteként ideérkező magyarok megrázó életéről, a vagonlakások és a barakkok világáról számos tudósítás vagy más egyéb kiadvány jelent meg. A legújabb a Rubicon folyóirat Trianon külön számában látott napvilágot: Csóti Csaba (2010): *Vagonlakók, barakkok, menekültek.* 2010. 4–5. szám. 54–59. o.
 10. A trianoni béke után kisebbséggé vált magyarság sorsának országonkénti bemutatásával is megismerhetjük a tanulmány foglalkozik. A széles skálájú szakirodalomból országonként egy-egy példa: Borsody István (1938): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938.* Méra Ratio, Somorja (Reprint kiadás 2002.) A korszak neves szakértői vették száma a kisebbségi magyar lét egyes elmeit, így a műveltség sorsát vagy a felvidéki magyar társadalom változásait is (89–155. o.). Nagy Lajos (1944): *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában.* Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár. (Reprint kiadás, Székelyudvarhely, 1994.) Rendkívül alapos munka, igen gazdag román jogi szakirodalmat használva fel forrásként, és részletes a kisebbségek szabadságjogainak taglalása (76–200. o.). Domonkos László (1992): *Magyarok a Délvidéken.* Zrínyi Kiadó, Budapest. A könyv két fejezete is foglalkozik a két világháború közötti idősakkal: (A Délvidék első elvesztése, illetve Élet a két háború között 35–77. o.)